

TAKAISIN KRITIIKKIIN?

I

Kymmenen vuotta sitten, kun Arto Noro istui *Tiede & edistyksen* päätoimittajan pallille, hän hahmotti lehden linjaa otsikolla “Aikakautemme diagnoosi *t & e*:n regulatiivisena periaatteena”.

Diagnoosi oli nähdäkseni hänen varovainen kriittinen vastauksensa ja vasta-reaktionsa yhteiskuntakritiikin akateemiselle perinteelle. Ei sen tuomitseva periaate vaan pikemminkin sitä lieventävä ja uudelleen suuntaava. Näin siksi, että Noro näki kritiikin viittaavan liikaa kriisiin, marxilaisten propagoimaan kuoleman-kielissä olevaan yhteiskuntapotilaaseen. Pääomaparlamentaarinen yhteiskunta ei ole ainakaan läpikotaisin kriisissä, mistä syystä messuavan kritiikin sijaan on suoritettava pikemminkin sen diagnoosi. Diagnoosi voi toki osoittaa, että yhteiskunta on kriisissä – että se on ainakin *jostain* kohtaa sairas – mutta diagnoosiin sisältyy toisaalta se mahdollisuus, että potilas todetaan terveeksi ja että “kaikenlaiset ‘vieraantumislmiöt’ osoittautuvatkin moderniteetin normaaliin kontingenssiin kuuluviksi” (Noro 1997, 1). Tämä on epäilemättä tänäänkin mahdollista, mistä syystä aikalaisdiagnoosi tulee varmasti olemaan jatkossakin *Tiede & edistyksen* “regulatiivinen periaate”.

Tästä huolimatta uskoisin, että on jälleen kritiikin aika, etenkin kun diagnooseista ja erityisesti prognooseista on yhä enenevässä määrin tullut valtaapitävien keino legitimoida omia hämmästyttäviä uudistuksiaan. Jokaisen huonosti nukutun yön jälkeen täytyy pelätä, että aamun lehdessä ilmoitetaan jälleen jonkin uuden kansantaloutta, korkeakoululaitosta, terveydenhoitojärjestelmää, sosiaalipalveluja, koululaitosta tai mitä tahansa koskevan diagnoosin (“raportin”) julkaisemisesta. Koska tähän diagnostisointiin on valjastettu lukuisia rahakkaita ja näkyviä instituutioita Sitrasta Evaan, joiden taustalla on taloudellinen ja byrokraattinen eliitti, ei akateemisten työläisten vastadiagnooseille jää nimeksikään tilaa, puhumattakaan niiden julkisuudesta ja vaikuttavuudesta. Yhteiskuntatieteet ovat valitettavasti menettäneet otteensa yhteiskunnasta – ei siksi, että ne eivät enää

kykene tarjoamaan sitä koskevaa totuudellista tietoa vaan nimenomaan siksi, että tuo tieto on totuudellista. Eliitti ei tällaista tietoa kuitenkaan enää tarvitse, ja vaikka se tosiasiallisesti sitä tarvitsisikin, se ei sitä halua. Taloudellinen ja byrokraattinen eliitti on palkannut itselleen uudet intellektuellit, sellaiset jotka se tarvitsee viedäkseen läpi hämmästyttävät suunnitelmansa. Tätä poliitikot katsovat yhä useammin vierestä ja myötäilevät hölmö ilme kasvoillaan.

Noissa diagnooseissa ei tietenkään ole kyse lainkaan siitä, mihin Noro diagnoosilla viittaa. Niissä ei tosiasiallisesti tarkastella lainkaan, mikä aikakauden tai yhteiskunnan todellinen tila on. Ne ovat päinvastoin diagnoosin kaapuun puettua uusliberalistista ideologista propagandaa, jonka tarkoituksena on panna ihmiset ahtaalle. Ei toki perinteisessä vallanpidon mielessä, jolloin ihmisiltä riistettiin vapaus. Niiden tarkoituksena on panna ihmiset ahtaalle luomalla ja tuottamalla kontingenssia, tekemällä *kontingensista* aikakauden ”regulatiivinen periaate”. Eikä tällä ole enää mitään tekemistä sen kanssa, onko kontingenssi sinänsä moderniteetissa normaali vai epänormaali ilmiö. Nämä diagnoosit yrittävät luoda siitä normaalin ilmiön, tehdä poikkeustilasta säännön.

Nyt me voimme tietenkin ajatella, että akateemisen ajattelun yhtenä tehtävänä on diagnostisoida tätä ideologista propagandaa, paljastaa sen todellinen tila. Näin varmasti onkin, mutta ideologisen propagandan paljastaminen ideologiseksi propagandaksi ei ole niinkään diagnostiikkaa vaan ennen muuta kritiikkiä, kenties kaikkein perinteisintä sellaista. Näistä syistä toivon, että *Tiede & edistys* kykenee omalta osaltaan vaikuttamaan tämän kriittisenkin perinteen jatkumiseen.

II

Länsimaiden historiassa pelko, häpeä, syällisyys ja toivo ovat olleet vallanpitäjien mieleen. Pelko on ollut tyranniin keskeisin herruuden väline ja häpeä aristokratoiden. Syällisyys on sen sijaan ollut ennen kaikkea pappien mieliteema, jonka turvin he ovat tehneet alamaaisista kuuliaisista kristittyjä. Entäpä toivo? Kukapa ei muistaisi Ernst Blochin teosta *Das Prinzip Hoffnung*. Eikö toivo ole pikemminkin vallankumouksellinen kuin alistava? Onhan kaikkien modernien vallankumousten taustalla kuitenkin toivo paremmasta ihmisestä ja yhteiskunnasta?

Voi olla, mutta toivo voi yhtä lailla olla herruuden väline, ainakin silloin kun toivolle ei ole olemassa konkreettista täyttymyksen horisonttia. Kristillisyydessä tällainen horisontti oli tuonpuoleinen, mutta nimenomaan tästä syystä toivo toimi siinäkin kuuliaisuuden takeena: olet tottelevainen nyt, tuonpuoleisessa saat palkinnon. Se, mikä kuitenkin erottaa nykyisen uusliberaaliin kilpailuideologiaan perustuvan herruuden aiemmista, on sen ilmiömäinen *kyky yhdistää nämä kaikki*. Kilpailuyhteiskunnan uusliberaali herrusideologia yrittää hyödyntää samalla kertaa pelkoa, häpeää, syällisyyttä ja toivoa.

Ensinnäkin tuota ideologiaa propagoiva eliitti yrittää organisoida yhteiskunnan siten, että jokaisen on lakkaamatta pelättävä yhteiskunnan marginaaliin tai sen ulkopuolelle putoamista. Tästä syystä on naiiviutta uskoa, että esimerkiksi päätöksien poistaminen olisi hallitsevan taloudellisen ja byrokraattisen eliitin tavoite. Niiden *vakiinnuttaminen* on sen tavoite. Poikkeustilasta on tehtävä sääntö, sillä vain näin kyetään vakiinnuttamaan jatkuva pelko. Tämän takia jokaisen tuon eliitin teettämän niin sanotun diagnoosin sanoma on aina sama, oli kyse mistä tahansa yhteiskunnan osa-alueesta: liian vähän kontingenssia.

Toiseksi tuon ideologian omaksunut eliitti yrittää organisoida yhteiskunnan

siten, että yhteiskunnan marginaaliin joutuminen koetaan välttämättä ei vain taloudellisena katastrofina vaan samalla häpeällisenä. Se luo uutta aristokraattista ihmistä, jonka kunnia perustuu yksinomaan jatkuvassa kilpailussa pärjäämiselle ja ennen kaikkea sen voittamiselle – yhteiskunnassa, jossa ei ole eikä enää voikaan olla todellista aristokratiaa. Vain voittaja, jonka olemassaolo sinänsä on pelkkää ideologiaa, voi säilyttää kasvonsa.

Kolmanneksi tuon ideologian pauloissa oleva eliitti yrittää organisoida yhteiskunnan tavalla, jossa syyllisyydestä tulee ihmisen pysyvä ominaisuus. Syyllisyys ei ole kuin häpeä. Häpeää koetaan toisten ihmisen edessä, kun vertaillaan itseä heihin, mutta syyllisyyttä koetaan itsen edessä – kun ihminen ei kykene toimimaan itselle asettamiensa moraalisten standardien mukaan. Perinteisesti syyllisyyttä on koettu silloin, kun nuo standardit on ylitetty. On astuttu moraalisten mittapuiden tuolle puolen. Nykyaikaisen kilpailuideologian ruokkima syyllisyys ei kuitenkaan johdu mistään omien moraalisten mittojen rikkomisesta. Syyllisyyttä ei tunneta siksi, että on ylitetty jokin raja vaan päinvastoin siksi, *että rajalla ei päästä*.

Eikä tuolle rajalle edes voida päästä, sillä uusliberaali kilpailuideologia pitää huolen siitä, että joka kerta kun etenet sitä kohti, se etäänny samassa määrin: jotta voisimme saavuttaa sen, mikä meillä jo on, meidän on tehtävä enemmän, tai vastaavasti, pitääksemme kulut entisellään, meidän on leikattava niitä... Tästä syystä riittämättömyys, pikemminkin kuin jokin hybris, on nykyaikaisen syyllisyyden todellinen lähde – ja tätä lähdeä taloudellinen ja byrokraattinen eliitti mielellään ruokkii: vain se, joka ei ole tarpeeksi, yrittää olla enemmän. Moraalin kanssa tällä kaikella ei ole enää mitään tekemistä, koska moraalii ylipäätään ei uusliberaalille ideologialle ole enää mikään ongelma. Ongelma on se, että ihmisestä ei saada kaikkea mahdollista taloudellista potentiaalia irti, oli tuo potentiaali sitten moraalista tai epämoraalista.

Otetaan esimerkiksi porno. Porno sinänsä ei nykyideologiassa ole enää häpeällistä eikä sen käyttäminen tuota syyllisyyttä. Pornotyöläinen on päinvastoin yksi aikamme julkisuuden sankareista ja pornon kuluttamisesta on melkein tullut tiedostavan mallikansalaisen velvollisuus. Häpeällistä on se, jos pornotehtailija ei menesty pornomarkkinoilla ja syyllisyyttä tuottaa se, että ei kykene suoriutumaan rakkaudessa pornoteollisuuden asettamien standardien mukaan. Tämä ei kuitenkaan päde vain pornoon vaan mihin tahansa elämäalueeseen, joita kaikkia leimaa toisaalta kuitenkin yhä lisääntyvässä määrin nimenomaan pornon logiikka. On paljastettava ja myytävä kaikki, vaikkei mitään paljastettavaa tai myytävää olisikaan, mistä syystä kutsuisinkin nyky-yhteiskuntaa pikemminkin esillepanoyhteiskunnaksi kuin joksikin elämysyhteiskunnaksi tai heimoyhteiskunnaksi, refleksiivisestä yhteiskunnasta puhumattakaan.

Kaikkein ovelin uusliberaali ideologia on kuitenkin toivon suhteen. Se ei suoraan julista, että toivoa on. Itse asiassa se useimmiten ilmoittaa, että tilanne on lähes toivoton. On kuitenkin kiinnitettävä huomiota sanaan lähes. On olemassa pieni toivon kipinä – ja mitä pienemmältä tuo kipinä saadaan näyttämään, sitä epätoivoisemmin me yritämme pitää sitä elossa.

On totta, että nyky-yhteiskunnasta voidaan löytää toisenlainenkin toivon kipinä, nimittäin mainonnan taikamaailma, jossa toivolle annetaan ylen määrin tilaa. Siellä kyllä luodaan toivon horisontteja ja ideoita siitä, miltä meistä, kun me tulemme rikkaiksi, kauniiksi ja nuoriksi, voi lopulta tuntua: jo määrätynmerkkisten terveysiteiden käyttö johtaa maanpäälliseen autuuteen. Ne, joilla on vielä jonkin

verran järkeä tallella, eivät tietenkään tuohon lumemaailmaan usko. Aika moni sen sijaan uskoo uusliberaalin ideologian omaksuneeseen taloudellisen ja byrokraattisen eliitin esittämään epätoivoisen toivon sanomaan – siihen, että me olemme kaiken aikaa luisumassa katastrofiin, mutta kovalla työllä ja uhrauksilla me voimme välttää lopullisen tuhoutumisen olemassaolon globaalissa taistelussa.

III

Koska uusliberaali taloudellinen ja byrokraattinen eliitti on pakkolunastanut itselleen paitsi aikalaisdiagnoosin myös kriisiskenaarioiden esittämisen, akateemiselle työläiselle jää kritiikki. Voi olla, että hänenkin on edelleen suoritettava yhteiskunnan diagnoosia, sillä mistä muualta me edes voisimme saada luotettavaa tietoa yhteiskunnan tilasta. Voi niin ikään olla, että hän huomaa, että yhteiskunta ei ole sairas, ei ainakaan kuolettavan sairas. On kuitenkin otettava huomioon, että tällä hetkellä on olemassa voimia, jotka haluavat tehdä sen sairaaksi, ehkäpä jopa tappaa sen – ja nimenomaan näiden voimien takia kriittisen yhteiskunta-analyysin aika ei suinkaan ole ohi, pikemminkin päinvastoin.

Omassa päätoimittajan kirjoituksessaan kymmenen vuotta sitten Noro halusi sanoa, että aikalaisdiagnoosi ei merkitse yhteiskuntateorian kriisin ja kritiikin vanhan symbioosin uusvanhaa toistoa. Itsekin haluaisin korostaa, että kritiikki ei välttämättä edellytä kriisin tunnustamista. Kriisistä on tullut, kuten yllä sanoin, nykyaikaisen herruuden vahvistamisen väline. Poikkeustila ei ole totuus yhteiskunnasta, siitä yritetään tehdä sen totuus. Vielä se ei sellainen kuitenkaan ole – ja sikäli kuin kritiikin tavoitteena on tuon poikkeustilan toteutumisen ehkäiseminen, se on luonteeltaan mitä ilmeisimmin konservatiivista. Sen ei kuitenkaan tarvitse välttämättä tätä olla. Kritiikin keinoin voidaan löytää uusia vaihtoehtoisia toivon horisontteja pelon, häpeän, syyllisyyden ja katastrofikuviin perustuvan negatiivisen toivon tuolla puolen.

Tässä astuu peliin teoria – sana, jota Noro omassa kirjoituksessaan hieman epäili, sillä häntä sen jäljet jollain tavoin pelottivat. Itse kuitenkin näkisin, että vain teoria voi taistella teoriaa vastaan, nimittäin sitä teoriaa tai pikemminkin teoreettista viitekehystä, jota uusliberaali talousideologia propagoi. Kokonaan toinen kysymys on tietenkin se, mistä tällainen teoria voisi ammentaa aineksensa. Onko sen välttämättä oltava teoria taloudesta, niin kuin 70-luvun marxistit ollettivat? Vai voisiko se olla laajempi yhteiskuntateoria tai peräti politiikan teoria? Vaikea sanoa. Silti väittäisin, että jonkinlaista vaihtoehtoista teoretisointia tarvitaan, eikä pelkästään siksi, että sen avulla voidaan kyseenalaistaa uusliberaali teoria yhteiskunnasta vaan siksi, että se voisi tarjota perustan uudentalaiselle poliittiselle ja sosiaaliselle orientaatiolle.

IV

Olen varsin tietoinen, että tällainen paasaaminen varmasti kammoksuttaa joitakuita lehden lukijoita. Siksi lienee paikallaan korostaa, että *Tiede & edistyksestä* ei missään tapauksessa ole tulossa poliittinen lehti tai minkään poliittisen suuntauksen äänitorvi. Jokaisen tulevan artikkelin julkaisukriteerinä tulee olemaan, kuten on ollut tähänkin asti, puhtaasti artikkelin tieteellinen ansio. Suurin osa artikkeleista tulee niin ikään olemaan, kuten on ollut tähänkin asti, weberiläisittäin arvovapaita. Silti toivoisin, että erityisesti tämä kolumnipalsta voisi toimia jatkossa

avoimena foorumina erilaisille hieman arvovärittyneemmillekin kannanotoille, jotka eivät koske pelkästään tiedepolitiikkaa vaan yhteiskuntaa yleisemminkin. Toki lehden tiedepoliittinen tehtävä on edelleen tärkeä, mutta nykyään, kun tiedeinstituutioitakin ollaan alistamassa taloudellisen ja byrokraattisen eliitin talutusnuoraan, on tiedepoliittinen kritiikki väistämättä samalla laajempaa yhteiskuntapoliittista kritiikkiä.

Vai mitä pitäisi sanoa seuraavasta. Kun akatemiaturkija Elina Vuola eräässä televisio-ohjelmassa 19.2.2007 kysyi työministeri Tarja Filatovilta, miksi tutkijoiden pätkätyöongelmalle ei tehdä mitään, Filatov vastasi suurin piirtein seuraavin sanoin: “Se on vaikeaa, koska hallinnolla on omat vakiintuneet rutiininsa [...]” Näin sanoo ihminen, joka *yksin on vastuussa noista rutiineista*. Voivatko tiedepolitiikan tekijät enää tällaisen ongelman edessä tyytyä vain kiistelemään keskenään tutkimustensa metodologisista lähtökohdista? Eikö tässä aseteta kyseenalaiseksi koko tiedepolitiikan mahdollisuus? Jos byrokraatit sanelevat tieteen tekemisen ehdot, niin kuin he nykyään näyttävät tekevän, missä on koko politiikka? Miten me tässä vastuuttomuuden ja tietämättömyyden tilassa voimme hyvillä mielin paneutua tutkimuksiimme? Niin kauan kuin kyvyttömyys määrää poliitikkojen uralla etenemisen, on selvää, että heistä ei koskaan tule muuta kuin byrokraattien sätkynukkeja, joiden pääasiallisena tehtävänä on vain edellisten tekemien päätösten julkinen legitimointi. Siksi tieteentekijänkin olisi hyvä ainakin silloin tällöin osallistua kriittisiin äänenpainoin yhteiskunnalliseen ja poliittiseen keskusteluun. Se on jopa hänen pienoinen velvollisuutensa.

Omassa kirjoituksessaan Arto Noro otti esiin Kantin ajatuksen regulatiivisesta periaatteesta, niinpä minäkin voisin lopettaa tämän kolumnin Kantin muutamiin huomautuksiin, jotka hän esseessään “Mitä on valistus?” yli 200 vuotta sitten esitti. Kuten tunnettua Kant puolusti kirjoituksessaan voimakkaasti oikeutta järjen julkiseen käyttöön. Erityisesti hän kiinnitti huomiota uskonasioihin, koska tällä alalla tuon ajan yhteiskunta oli hänestä vielä takapajuinen suhteessa järjen julkiseen käyttöön. Sen sijaan tieteet ja taiteet hän jätti käsittelemättä, koska niiden suhteen “hallitsijoillamme ei ole mitään mielenkiintoa holhota alamaisiaan” – lisäksi, että näillä aloilla kaikenlainen holhoaminen (“alaikäisyys”) on “paitsi mitä vahingollisinta, myös mitä häpeällisintä” (Kant 1990, 38–39). Meidän aikamme näyttää olevan päinvastoin. Uskonasioista saa järkeillä eikä hallitsijoilla ole sillä alalla mitään mielenkiintoa holhota alamaisiaan. Taiteen ja etenkin tieteen osalta Kantin mainitsemasta häpeällisestä holhoamisesta on sen sijaan tulossa melkein sääntö. Ei siksi, että hallitsijat suoraan sensuroisivat taiteen ja tieteen sisältöjä, vaan siksi, että he asettavat tieteen tekemisen puitteisiin, joissa siitä tulee käytännöllisesti katsoen mahdotonta.

K I R J A L L I S U U S

Immanuel Kant: “Vastaus kysymykseen: Mitä on valistus?” Teoksessa Kari Kantasalmi (toim.), *Yliopiston ajatusta etsimässä*. Helsinki: Gaudeamus 1990, 32–39.

Arto Noro: “Aikakautemme diagnoosi *t & e:n* regulatiivisena periaatteena.” *Tiede & edistys* 1, 1997, 1–2.